

DE LA MERCÈ A OBATALA

Una de les coses que més poden sorprendre els visitants de l'illa Cuba és la gran quantitat de referències a símbols, iconografia i paraules d'origen africà. N'hi trobaran en samarretes, botigues i fins i tot, anuncis, noms com Obatala, Oggun, Chango o Yemaya. Tots aquests noms, incomprensibles per a l'estranger, formen part de la tradició cultural i religiosa de la bella illa del Carib com en la nostra tradició ho fan sant Antoni, sant Sebastià o la Verge dels Desemparats.

La nomenclatura africana impregna tota la vida cubana, com també ho fa a les terres més properes on hi hagué presència d'esclaus. Al nord del Brasil, Colòmbia, Venèçuela, i tot el conjunt d'illes del Carib els noms africans remetent a ritus religiosos que són la base d'allò que genèricament es coneix com a cultes sincrètics o *santeria*.

La introducció d'un gran nombre d'esclaus a l'illa durant el període colonial espanyol per a treballar en els anomenats ingenis de recollida de la canya de sucre va fer que arribaren a Cuba les tradicions religioses i culturals d'un bon grapat de pobles africans. Els negres foren pressos principalment d'Angola, Benin, Congo i Costa d'Ivori entre els segles XVI i XIX, i repartits indiscriminadament per tota aquesta illa. D'aquelles zones d'Àfrica, els nous cubans portaren els seus déus i ritus. Naturalment, els colonitzadors esgrimien l'espasa de la religió catòlica com a justificació de la dominació de les noves terres. No obstant això, els ritus africans pogueren conviure amb el culte de l'església catòlica probablement per la diferència entre ambdues pràctiques, tant en el seu origen com en els àmbits socials que ocupaven. Així, després de l'adoració d'una figura del santoral catòlic imposat pel colonitzador espanyol, els esclaus es reunien per a celebrar festes a l'estil del seu país i realitzar pràctiques religioses relacionades amb el culte dels avantpassats, cosificats en fetitxes, on l'element màgic exercia un important paper amb l'esperança que els esperits protegiren les seues dissortades vides.

Com que foren diverses les ètnies introduïdes a Cuba durant els quatre segles d'esclavisme, cada poble va adaptar les seues deïtats a les noves condicions de vida tot conservant els noms i els atributs originals. Nasqueren, aleshores, els *orishas*, esperits protectors dels negres cubans que residien als boscos o a la natura.

Però el que havia començat sent una religió d'esclaus, exclusivament practicada pels negres, es desenvoluparia en un culte que englobaria homes i dones de totes les races i amb una curiosíssima dualitat amb la religió catòlica. De manera que actualment es troben practicants —iniciats o no iniciats— d'aquesta religió entre els blancs, els negres, els mestissos i els xinesos, les quatre races predominants a Cuba.

A l'illa conviuen moltes litúrgies religioses,

La fusió dels ritus religiosos dels esclaus africans amb la religió catòlica dels colonitzadors espanyols va produir un singular fenomen religiós conegut popularment a Cuba com 'santeria'.

herència viva de la gran quantitat d'influències rebudes en la seua història. Tanmateix, si algun visitant ha tingut la curiositat d'acostar-se a un temple catòlic, potser ha trobat un cubà pronunciant estranys conjurs davant una imatge de la Mare de Déu de la Mercè. La persona que així prega dirigeix les seues prèdiques a l'*orisha* Obatalà, amo dels caps que simbolitza la pau, la puresa i la llibertat. I prega dins d'una església perquè l'absència de temples propis fa que els practicants dels anomenats "cultes sincrètics" vagin a les esglésies per a adorar les seues deïtats a través dels sants que conformen la imatgeria tradicional catòlica.

I així, a poc a poc, les imatges de la iconografia catòlica es van sincrètzar amb els *orishas*, conjugant un curiós barreig en el qual les tradicions clàssiques funcionen com a complement dels rituals afrocubans. Naturalment no abraça tot el santoral —la seua amplitud faria difícil trobar *orishas* que representaren els elements naturals de la terra— sinó tan sols un grup de vint o trenta, els més representatius del cristianisme cubà. La imageria dels cultes sincrètics, però, no es ceneix a les imatges de verges i sants, sinó que inclou també tot un conjunt de figures com ara màscares, collarets i tapissos. També els elements de la natura formen part de l'elenc d'objectes relacionats amb les cerimònies ri-

TAULA DE CORRESPONDÈNCIES AMB SANTS CATÒLICS

Nom de l' <i>orisha</i> '	Sincrètisme	Amo de...
Elegguá	Sant Roc	els camins
	Sant Antoni	els encreuaments
Oggún	Sant Pau	els metalls
	Sant Miquel	la muntanya
	Santiago	els boscos
Ochosí	Sant Norbert	la cacera la justícia
Orichaoko	Sant Isidre	les terres la pluja
Inie	Sant Rafel	la medicina
	St. Joan Baptiste	la terra i l'aigua
Changó	Santa Bàrbara	el raig el foc
Obatalá	Verge de la Mercè	els caps
Yemaya	Verge de Regla	la mar
Oyá	Candellera	el vent
	Santa Teresa	les tempestes
Yewá	Montserrat	la mort
	Desemparats	les sepultures
Osaín	Sant Silvestre	les muntanyes
	Sant Ramon	els vegetals
Babalú-Aye	Sant Llätzer	les malalties de la pell
Aggayú	Sant Cristòfol	els rius i sabanes
	Sant Cosme	les entremaliadures
	Sant Damià	els jocs
Ochún	Caritat del Cobre	les fonts
		la mel
		els diners
Orula	Sant Francesc	l'endevinació
Iroko	Puríssima	ceiba (arbre tropical)
Obbá	Santa Caterina	el naixement dels rius
	Santa Rita	

Font: Argüelles i Hodge: *Los llamados cultos sincréticos y el espiritismo*; Edit. Academia; L'Havana, 1991.

Dues veus 'santeres'

El matrimoni format per Celina González i Pascual Reutilio Domínguez, coneguts artísticament com "Celina y Reutilio", fou una de les parelles més destacades de la música camperola cubana des de finals dels quaranta fins la mort de Reutilio l'any 1972. La parella va aconseguir una gran popularitat en tot Amèrica durant la dècada dels cinquanta gràcies a la cançó "Santa Bárbara bendita", una invocació festiva a la santa de l'espasa i el seu corresponent en el culte *santer*, l'*orisha* Chango.

Celina y Reutilio foren també els principals promotors i difusors de la cultura *santera* més enllà de les fronteres de l'illa de Cuba, fins i tot després de la revolució cubana. El govern de Fidel Castro no va interferir mai en el treball de proselitisme religiós d'aquesta popular parella que va compondre molts temes dedicats a les divinitats de la *santeria* com "El hijo de Elegua", "San Lazaro", "La casa de Yagua" o "La caridad del cobre".

En les entrevistes concedides durant els seus viatges per l'Amèrica Llatina, Celina González sempre contava l'origen miraculós de la seua vocació musical. Segons la cantant, l'aparició de Santa Bárbara en els seus somnis va decidir el seu futur quan encara no havia fet els vint anys: "Santa Bárbara va aparèixer una nit en els meus somnis i em va demanar que havia de cantar temes dedicats a la seua figura si volíem triomfar en el món de la música. Jo li vaig respondre que no sabia res de *santeria* però ella es va riure de mi i va desaparèixer cantant en la llengua dels Yoruba, un idioma que jo no coneixia encara. Vaig comentar l'aparició amb Reutilio i componguérem el tema "Santa Bárbara bendita", la nostra consagració internacional."

Nascuda a l'Havana a principi dels anys vint, la cantant Merceditas Valdés pot ser considerada com la memòria viva de la música afrocubana. Quan el musicòleg i historiador Fernando Delgado va iniciar l'any 1936 una llarga sèrie de conferències per Europa i els Estats Units sobre els cants religiosos dels yorubas i la seua influència en la música cubana, Merceditas Valdés s'encarregava d'il·lustrar les explicacions interpretant els balls i cants tradicionals dedicats als *orishas*.

Segons un *babalao*, Merceditas és filla d'Ochun, la divinitat de la prosperitat material però també de la gràcia i la sensualitat femenina. Sota la protecció d'aquest *orisha*, la cantant ha desenvolupat una de les més llargues trajectòries artístiques dins de la música cubana. El seu marit fou Guillermo Barreto, un dels fundadors de l'Orquesta Cubana de Música Moderna. Barreto havia tocat en companyia de grans artistes com Nat King Cole, Benny More o Cachao i va introduir la seua dona com a cantant de música tropical dins del circuit musical llatí dels Estats Units.

Després de la mort del seu marit al desembre de 1991, Merceditas va retornar als seus orígens dins de la música cubana tradicional. Va participar fa uns quants anys en *Semilla del son*, la magnífica antologia de música popular cubana produïda per Santiago Auserón, i recentment va recórrer Europa acompanyada pel grup folclòric Obini Bata ("Dones que toquen el tambor"), donant a conèixer els tambors dels yorubas i els ritmes afrocubans menys coneguts.

La *santeria* no desperta l'interès de les darreres generacions de músics cubans, més preocupats per l'èxit comercial. En els últims anys, una bona part dels intèrprets i grups de l'illa han abandonat el camp de l'experimentació jazzística i clàssica dels anys setanta i el treball de recuperació dels ritmes afrocubans per imitar les fórmules de la salsa i de la resta de la música caribenya. Les noves generacions semblen no haver fet cas de l'avertència del musicòleg Fernando Ortiz en un dels seus llibres: "la usurpació d'un cant ritual per a convertir-lo en música de cabaret, ha de provocar la fúria de Chango... Aneu amb compte si furteu la música dels déus!"

Lluc Soler

RAFA GIL

tuals: l'aigua, la sang, el colom o l'encens són elements purificadors als quals s'atribueixen propietats sobrenaturals.

El que diferencia totes dues religions és la seua capacitat de convocatòria pública. És ben sabut que la litúrgia catòlica arrossega una càrrega de publicitat molt lligada a les imatges que li serveixen de representació dels esperits benefactors. Però als cultes sincrètics les cerimònies se celebren amb un secretisme digne de les pràctiques espiritistes, molt comunes també a l'illa. No hi ha publicitat prèvia dels actes litúrgics i, si un no-iniciat cerca indicis en una casa on pensa que s'ha fet una ofrena, no

L'Ànima Sola, un dels sincrètics de l'orisha' Elegua.

L'absència de representació dels déus africans fou coberta per la imatgeria popular.

hi trobarà cap rastre de la cerimònia. Perquè la tradició aconsella una discreció més que absoluta.

Per tot això, no és fàcil entendre que

els *souvenirs* més típics de Cuba, a banda del rom i els havans, siguin les representacions comercials d'algunes d'aquestes figures. Màscara, anells, collars i polseres decorats amb motius màgics per a sentir-se bruïtot a milers de quilòmetres de distància. Però també, i aquesta és la peculiaritat més singular, petites figures d'*orishas* femelles que representen, segons el color dels seus vestits, una deïtat o altra: la vermella, Chango; la verda, Oggun; la blanca, Obatalà; la blava, Yemaya; la rosa, Yewa; la groga, Ochun... Com a Lorda i Fàtima pels catòlics, Salt Lake City pels mormons o la Meca pels musulmans, els objectes religiosos al servei del màrqueting turístic.

Una tradició tan arrelada en la població cubana ha tingut una clara representació en totes les manifestacions artístiques i culturals. No tan sols es veu en la literatura de ficció (la primera novel·la d'Alejo Carpentier, *Eccue-Yamba-O*), sinó també en el camp de l'assaig i la investigació, on destaquen els treballs de l'escriptora Lydia Cabrera. La música cubana conté una gran influència dels ritmes africans, com també la pintura i l'escultura. Fins i tot la revolució cubana va deslligar-se de les doctrines marxistes i va proclamar la llibertat de cultes, exemplificant el sincrètisme com una mena de lluita de les classes socials més desfavorides.

A Cuba, punt d'encontre de cultures i races, la religió simbolitza perfectament el sentiment d'un poble capaç d'assimilar quatre segles d'ocupació espanyola, seixanta anys d'explotació nord-americana i trenta-set de marxisme aplicat a la idiosincrasia tropical.

Francesc Gisbert